

Мирмухаммедова Максуда Баратовна

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи МТЗАТ-и
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, Тоҷикистон

Ҳакимова Шоира Исломовна

номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи МТЗАТ-и
МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”, Тоҷикистон

ВОҶИДӢОИ ЛУҒАВИИ ОСОРИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ**ДАР ЛАӢӢАИ ХУҶАНД**

Чакида. Мақола ба баррасии масъалаи воҳидҳои луғавии ашъори Камоли Хучандӣ дар лаҳҷаи Хучанд ихтисос ёфтааст. Муаллифон дар асоси вожаҳои лаб ва доғ тобишҳои маъноии калимоти мазкурро муайян намуда, иртиботи онҳоро бо шеваи Хучанд муайян намудаанд. Хулоса мегардад, ки Камоли Хучандӣ чун устоди сухан тобишҳои маъноии воҳидҳои луғавии лаҳҷаи Хучандро барои гановати забони назм ба таври густурда истифода намудааст.

Калидвожагон: Камоли Хучандӣ, воҳидҳои луғавӣ, лаҳҷаи Хучанд, лаб, доғ

Забони мардуми Хуҷанд яке аз лаълаъҳои асосии шеваи шимолии забони тоҷикӣ маъсуб мешавад, ки аз ҷиҳати таркиби луғавӣ, сохти овозӣ ва граматикиаш ба забони адабии тоҷик наздикӣ дорад. Дар баробари ин вай хусусиятҳои овозӣ, луғавӣ ва граматикиаш аз он фарқ мекунад. Ҷойи асосии таркиби луғавии лаълаъи Хуҷандро монанди лаълаъҳои дигари забони тоҷикӣ асосан калимаҳои аслии тоҷикӣ ишғол мекунад. Шоир ва нависанда ки устоди сухан мебошад, имкони истеъмоли воҳидҳои луғавиро ӯрғониба мувофиқи мақсаду мароми худ дар мавридҳои мувофиқ ба қор мебарад. Зиёда аз ин маводи забони умумихалқӣ дар асарҳои устодони калом бадеъ паълуҳои нав ба нави маъноӣ услубӣ зоғир менамояд.

Хусусиятҳои маъноии таркиби луғавии лаълаъи Хуҷандро дар мисоли назми шоири тавонои асри XIV Камоли Хуҷандӣ мушоҳида қардан мумкин аст. Яке аз воҳидҳои луғавии сермаъно, ки Қамол бо тобишҳои гуногуни

маъноӣ ба кор гирифтааст, вожаи **лаб** мебошад, ки дар забони навишториву гуфтори тољикон хусусан лаълаи Хуљанд бо назокати хоса дар мавриди сохтани иборањо ва калимањои мураккаб зиёд истифода мешавад. Њанўз ҳам мардум ба љои **соњили дарё** иборайи **лаби дарё**, **канорайи љўй** - **лаби љўй**, **ќирраи пиёла** (**љом**, **соѓар**) - **лаби пиёла** (**љом**, **соѓар**) , **ѓўшайи бом** - **лаби бом**ро истифода мебаранд. Масалан: «-Лаби бомба нарав-ки меафтї. Пиёлањоя шаќар-шаќар када, нашў-ки лабаш мепарад». Зимни таъќики маъноии луѓавии ашъори Камоли Хуљандї муайян гардид, ки шоир њамин назокати забони тољикиро дар шеъраш њифз кардааст.

Дар ғазали маъруфи шоир, ки бо матлаи зерин шуруъ мегардад:

Ин чї маллис, чї бињишт, ин чї маќом аст ин љо?!

Умри боќї, рухи соќї, лаби љом аст ин љо! (1,7)

мо ба љуз аз таъбири **лаби љом** дар байти чањорум таркиби **лаби бом**ро низ дучор меоем, ки далели гуфтањои болоянд:

Мо ба боми фалакем, аз бари мо гар бирави,

Бирав оњиста, ки љому лаби бом аст ин љо(1,7).

Дар ғазали дигар шоир дар маъдудаи як байт якбора њам **лаби љом** ва њам иборайи шоиронаи **лаби оби њаёт**ро ба кор гирифтааст, ки ду ибора дар баробари синоними њамдигар будан маъноии вожаи **лабро** хеле равшан инъикос кардаанд. Инак, байти мазкур:

Аз бода **лаби љом** лаби оби њаёт аст,

Дар зулмати ғамњо чу Сикандар талабедаш (1, 42).

Дар як ғазал ва њатто байте дар ду маврид калимаи **лабро** овардан ва ба ду маънї истифода бурдани он гувоњ бар он аст, ки шоир услуби хосаи ниѓориш ва андешаронии хешро дорост:

Лаби љом дар маъалли тасвири дигари шоир намоиш ва нишонии воќеии тозае њаст, ки Хоља Камол бо калимаи **ханда** таъриф мекунад ва ин таъбир комилан маъноии тоза касб намудааст. Тобиши маъноии дигари **лаб**, ки ба маъноии аслии он наздик аст, дар калимаи калидии **нишот** изњор мешавад:

Дар даври нишоти ў лаби љом

Аз ханда нашуд даме фароњам (3, 5).

Дар мавриди ибораҳои хосаи Камол батафсил сари иборати дигари шоир **лаби ниёзи сӯфӣ**, ки ба истилоҳ маънос (метафора) андар маънос аст, батафсил изҳори андеша мекунам, аммо вобаста ба мавзӯи таъкиқ ин ҷо роҳе ба услуби истифодаи маъноӣ ва семантикии иборати мазкур, ки дар байти шоир ба қор рафта бояд таъкид кард, ки дар ӯнағои ба маънии бисёр истифода кардани калима Хоља Камол меёр ва мизони мантиқро устодона риоя кардааст.

Дар ӯамин сабуқ услуб тобиши семантикии вожаи **лаб** дар иборати **лаби борики ӯом** зоғир гашта, ки дар ин маврид сухан ва маънои нозуқи **лаб** зимни истилоҳоти қасбу қор (пеша) – қуллқарӣ, зарқарӣ, чӯбтарошӣ ва шишақарӣ меравад. Дар замонаҳои қуған расм буда, ки дар санги қаронбаҳо – ниғини ангуштарӣ, мӯғр, лавғу пештоқи хонаву ниёишгоҳҳо ва ӯому пиёлаҳои хоса(бештар аз ӯама маъсулоти армуғонӣ барои шоғон ва маъбаду ниёишгоҳҳо) ағли санғат имзои худ, яғне хати худро меғузоштаанд. Пояи пайдоиш ва истифодаи ин таъбири истилоҳӣ аз ӯониби Қамоли Хуљандӣ, ғумони ғолиб меравад, ӯамин суннати қадимаи ӯунармандони ориёӣ мебошад. Барои андарёфти маънои луғавии иборати **лаби борики ӯом** мебошад, ки байти зеринро -

Иборатест аз он лаб ба сурҳи ин ӯама хат,

Ки бода бар **лаби борики ӯом** бинқорад (1,434)

дар шакли ӯумла навишт: Аз он лаб ин ӯама хат (яғне мӯйчаҳои қамнамудори пушти лаб) ба сурҳи иборате (яғне имзои ӯунарманде) ӯаст, ки бар лаби борики ӯом (болои дағони нафису борики пиёла ё ӯом) бода (яғне қакраи май, шароб) мениқорад (менависад). Аммо қалимаи қалидии ин байт, ки **хат** аст, бояд аз назари муғакқик дур набошад, зеро иборати **хатти ӯом** – аз хатҳои ӯафтғона, ки ғӯё дар ӯоми ӯамшед будаанд, манзури Қамоли Хуљандӣ дар ин байт аст ва вожаи **бода** низ ба ин матлаб ишора мекунад.

Иборати дигаре, ки дар он қалимаи **лаб** тобиши сермағноии худро аз замони Қамоли Хуљандӣ то замони мо мағфуз доштааст, «лаби дарё» мебошад:

Љағоне пур зи мақсуд асту роғе равшану пайдо,

Дареғо, ташналаб хоғем мурдан бар лаби дарё (1, 19).

Дар байти боло Камол бо мантики аъло «лаби дарё»-ро ба кор бурдааст. Як нуктаи хеле нозук ин аст, ки вожаи **лаб** дар калимаи мураккаби «**ташналаб**» (**лабташна, лаби ташна**) чун санги тарозу мувозинати мантикиро дар баробари иборай «**лаби дарё**» нигоҳ доштааст. Назокати гуфтори Камол дар тамоми осораш монанди мўњрест, ки номашро ба лъовидонагї гузоштааст. **Лаби ташнаву лаби дарё** ва дареғо гуфтани шоир намоёнгарӣ эҳсосоти инсонӣ зиндаест, ки дар замони пурошўб (замони Тўхтамиш ва Темури Ланг) зиндагӣ кардааст.

Ибораҳои **лаби Дальла, лаби Љайњун, лаби Нил, лаби Фурот**, ки шоир дар шеъраш ба кор гирифтааст, синоними **лаби дарё** мебошанд. Як нуктаро таъкид бояд кард, ки шоир беш аз ду бор як мазмунро истифода намебарад. Масалан, иборай **лаби Дальларо** ду бор дар шеъраш бо ду маънӣ истифода бурдааст. Нахуст, ба маънои **канори дарё, соњили дарё**:

Киссаи гирияи ин ғамзада бо чашми пуроб

Мурғу моњӣ ба лаби Дальлаву Љайњун хонанд (4, 166).

Дувум, дар иборай «**лаби Дальлаи рўй**», ки бофтаи шоирона аст, **лаб** комилан ба маънои дигар меояд. Дар ин ибора **лаб** киноя аз **тарњ, бар** мебошад ва мақсади шоир аз «**лаби Дальлаи рўй**» **бари рўй, тарњи рухсор** мебошад:

Чашми моро бигузори ба лаби Дальлаи рўй,

Дальла рўдест, вале дидаи мо дарёест (3, 87).

Дар таркиби «**лаби Нил**» маълоз ба назар мерасад ва аз ин ибора дидаи пуробу гирён муроди шоир аст:

Нили Миср аст ду чашми ману ту Юсуфи Миср,

Бањри назора, Худоро, бинишин бар лаби Нил (5, 693).

Дар иборай «**лаби Фурот**» шоир бо ињом ду маъниро дар назар дорад: а) канори рўд, соњили рўди Фурот; б) маъ. васли маъшуќа:

Чун ташнаро зи њасрати ў љон ба лаб расид,

Кардан лаби Фурот таманно чи фоида? (4, 325).

Иборай «**лаби љў**» низ назари ибораҳои «**лаби љўйбор**», «**лаби дарё**» маъруф аст ва то њанўз дар забони тољикӣ мустаъмал мебошад:

Чун намеёбад назири рӯи ӯ гул лъуз дар об,
Бар лаби лъў мекунад з-он рӯй лъустульӯи дӯст (3, 80).

«Лаби чашма» иборай маъруф аст, аммо дар байти шоъид ба лъуз маънии **канори чашма** киноя аз лаби маъшука аст:

Мо аз лаби ту ком надидему гузаштем,
Ташна ба лаби чашма расидему гузаштем (1,156).

«Лаби чашмаи ӯайвон» аз лиъозии сохт назири иборай «лаби Дальлаи рӯй» аз коргоъи тахайюли шоир падида омадааст ва дар байте, ки шоъид меорем, маъюзан ба маънии **лаби маъшука** омадааст:

Акли Фаръод бирафт аз лаби Ширин варна
Њеч кас лъў ба лаби чашмаи ӯайвон наканад (3,177).

Дар иборай «лаби соғар» низ «лаб» маънои **канора, сатъи болои соғар, пиёлари** ифода намуда, умумияти маъноии худро нигоъ доштааст:

Бисёр газидаст ба ӯасрат сари ангушт,
Як бор ба ишрат лаби соғар нагазидаст (5, 334).

Дар байти боло иборай «лаби соғар газидан» таркиби махсуси шоиронаи Камоли Хуляндӣ мебошад, ки дар он мантики сухан хеле кавист, зеро масдари «газидан» ба исми «лаб» мутобиқати маъноӣ дорад. Дар байти мазкур иборай «лаби соғар газидан» киноя аз **май нӯшидан, бода хӯрдан** аст.

Иборай «лаби соғари ёкутнамо» ӯам намоёнгари истеъдоди баланди забондонии шоир аст. Сифати «ёкутнамо», ки ба маънои «сурх», «лоларанг» аст, ба **лаб** нисбат дорад. Дар байте, ки мисол меорем, шоир бо камоли лутф мегӯяд, ки ба лаби аз майи сурх лабреси соғар (лъом, пиёла) чун ӯ лабони мисли лаъли сероб сурхранг ва даъони чун писта нимаваи худро мениъад, ба шароби талх аз забони ширинаш шакар мерезад:

Бар лаби соғари ёкутнамо вақти сабӯъ
Лаъли сероб бад-он писта шакар мерезад (3, 144).

Њамчунин иборай «лаби хум» ба маънои **даъони хум** дар лексикаи ашъори Камоли Хуляндӣ мавриди корбурд қарор гирифтааст. Дар байти шоъид шоир матлаби худро ғайриоддӣ баён мекунад. Вақте байтро тафсир мекунем, маънии он моро ба фикр водор мекунад, зеро мисли чистонест, ки

пас аз шунидан ё хондани он ғайриихтиёр саволи «чиро?» ба фикру забон меояд. Шоир мегӯяд, ки «аз дањони хум (кўзаи калоне, ки май дар он нигањдорї мешавад) ба даруни суроњи (кўзаи хурде, ки май дар он мерехтанд, мисли шишаи шароби имрўза) норехта, ба хоџири лаби ёр аввал мазаи онро чашед». Баъди ин сухани шоир кас мепурсад: Чиро? Ва лавоб худ ногуфта аниќ аст: Майро нарехта.

Норехта дар коми суроњи зи лаби хум,
Бо ёди лаби ёр нахустин бичашедаш (1, 42).

Баъзан иборањои махсуси шоиронаи Хоља Камол зиёда бо такаллуф гуфта шудаанд. Таъбири «лаби умед» намунаи чунин иборањост, ки дар фаъм ва тасаввури он зењни хонанда ба мушкилот дучор мегардад. Ваќте шоир «лаби умед аз табассум фароњам намешавад» мегӯяд, матлабаш пуриѓроќ аст ва бидуни шарњ наметавон ба маънои он сарфаъм рафт:

Ба пойбўси ту з-он дам, ки ёфтем башорат,
Лаби умед фароњам намешавад зи табассум (1, 105).

Дар ашъори Камоли Хуљандї калимањои сараи тољикї бо маъноњои зиёд корбурд мешаванд. Шоири сухансанљ калимањоро бо назокат дар шеъраш бо тобишњои мухталифи семантикї ба кор гирифтааст. Каблан мо рољеъ ба вожаи «лаб» ва иборањои бо ин калима сохтаи шоир батафсил сухан гуфтем.

Њунари шоир дар истифодаи вожаи «доѓ» хеле хуб зоњир мегардад. Вожаи мазкур дар «Фарњанги ашъори Камоли Хуљандї» чунин тафсир шудааст: 1. нишонањои сиёњтоб дар пўсти рўи инсон, ки бо иллоте пайдо мешаванд; 2. киноя аз оташи ишќ ва дарди ишќ; 3. лароњат, захм (I.23, 345-346). Масалан аз лањљаи Хуљанд чунин мисол овардан бамаврид аст: «Доѓи ишќи њамун духтари шум, дилу љигари уволи бачая лах-лах кад». Маъно ва тобишњои маъноии калимаи мазкур дар матни ашъори Камоли Хуљандї шоистаи баррасї аст:

«Доѓи ишќ» дар байти зерин ба маънои «дарду сўзи ишќ» ба кор бурда шудааст:

Эй, ки гурезад дилат аз доѓи ишќ,
Рав, ки туро белѓигаре ёфтам (4, 242).

Дар байти дигар ибораи мазкур ба маънои нишону аломати ошикӣ омадааст:

Эй, ғамат кúти льони сўхтагон,
Доғи ишкát нишони сўхтагон (I.5).

Вожаи мавриди назар дар ибораи «доғи фаромўши» ду тобиши тозаи луғавӣ пайдо намуда, аввал, ба маънои **андўнь, ғусса ва ғам**, дуввум, ба маънои **гўшаи ғаму фаромўши** ва **кунљи танъоӣ** омадааст:

Ба доғи фаромўшиям монду рафт,
Зи ёрам ғамин ёдгор асту бас (5, 795).

Чуноне ки Камол дар сифати шароб калимаи «гулгун»-ро истифода бурдааст, вожаи **доғ** дар ибораи «доғи шароб» ба маънии **ранги сурх** истифода шудааст:

Соқӣ, мarez лурья, то мўњтасиб набинад
Доғи шароби гулгун бар хирќаи кабудам (3, 279).

Ин байтро дар алоќамандӣ бо ибораи «доғи шароб» ба таври дигар ташрењ намудан мумкин аст. Камол зимни «доғи шароб» «гуноњ»-ро дар назар дорад. Ин льо шоир эњтиёт намудан аз як гуноњи кабира – нўшидани май ва ба ин васила рўзи равшан (хирќаи кабуд)-ро сиёњ накардан ташвиќ мекунад. Ин маъниро калиди маънӣ – мўњтасиб (нозири иљрои ањкоми шариат) ғам тақвият медињад.

«Доғи лафо нињодан» ба маънои ситамгарӣ ва берағмӣ кардан аст:

Эй, рояти ламоли ту наќши нигини дил,
Ишкát нињода доғи лафо бар лабини дил (3, 236).

Ибораи «доғи льон» дар байти зерин низ **ифодагари ранг** омадааст. Аз он ки ин ибора нисбат ба «холи лаб» дорад, маънии **ранги сиёњро** ифода кардааст:

Холи лаби туст доғи льонам,
Дилсўхта з-ину кушта з-онам (5, 725).

«Доғи дил» ишора ба сувайдо - нуктаи сиёње, ки гўё дар маркази дил воќеъ аст, мебошад ва шоир ин таъбирро ба доғи лола ташбењ мекунад:

Баъорон бе гули рӯят ба доғи дил бурун оям

Чу лола, гар бурун оям ба қўе ё ба саърое (3, 408).

Ибораи рехтаи «доғи қабул» киноя аз хати сарнавишти инсон аст:

Одами хокӣ, ки буд пешрави анбиё,

Доғи қабули ту дошт бар сари лавъи лабин(3, 7).

Дар ибораҳои «доғи ғалр», «доғи ғилрон», «доғи фироқ» калимаи «доғ» ба маъниҳои **меънат, дард, ғусса, ғам** ва **сўзу гудози ишқи маъшук** омада, тобиши семантикии худро дар ибора зоғир намудааст:

Дил худ аз дарди қадим афгор буд,

Доғи ғалраш кард аз он афгортар(3, 223).

Доғи ғилрон – дарду андўни лӯдоӣ аз ёр, ғаму ғуссаи дурии маъшук:

Оташи дурӣ дили мо барнатобад беш аз ин,

Доғи ғилрон лӯни танҳо барнатобад беш аз ин(4, 275).

Доғи фироқ – меънату ранљи дурӣ аз ёру диёр, сўзу гудози лӯдоӣ:

Бо доғи фироқи ту, ки лӯнсўз азобест,

Аз зиндагӣ уммед буридему гузаштем(3, 300).

Тобиши дигари луғавии калимаи **доғ** дар ибораи «доғи пайкон» ба маънои **паи захм ё лароғат ва ё асари тире, ки дар бадани чизе ё касе пайдо мешавад**, зуғур мекунад:

Ёдгорам зи тири ғамзаи ту,

Бар дили хаста доғи пайкон аст(1, 165).

Ибораи «доғи бандагӣ» дар «Фарғанги ашъори Камоли Хуљандӣ» ба таври зайл маънидод гардидааст: а) доғи ғуломӣ, нишонае, ки дар банди дасти ғулом аз тарафи худовандаш бо оғани тафсон гузошта мешуд; б) аз нигоњи сўфиён мурод аз нишони ишқ дар дили ошиқи солиқ аст ва иборат аз ғаму дарди ишқи илоғист (11, 346):

Ишқи ту доғи бандагӣ боз ниғод бар дилам,

Ному нишони муқбилӣ шуд ба ғами ту ғосилам (4, 266).

Дар ибораи «доғи меънат» калимаи «доғ» ба ду маънӣ: а) озору ранљ; б) нишона, мўғр омадааст, ки тобиши семантикии он танҳо дар матн (байт)

зоъир мегардад. Дар байти зерин низ калимаи «доғ» маъз дар ибораи «доғи меънат» тобиши семантикии худро намоён кардааст:

Дар номаи саодати худ дардманди ишк

Бе доғи меънате рақаи давлате наёфт (2, 115).

Дар баробари ба истифода гирифтани ибораҳои маъмули аз калимаи «доғ» таркибёфта Камоли Хуљандӣ ибораҳои шоиронаи хоси услуби хешро низ сохтааст, ки дар онҳо тобишҳои тозаи семантикии калимаи мазкур зоъир гаштааст. Масалан, ибораи «доғи дилнавоз» аз қабили чунин ибораҳои сохтааст. Дар сохтмони ин ибора «доғ» тобиши нави семантикӣ пайдо карда, комилан ба маънои антонимии худ омадааст. Дар байти шоъид «доғ» дар ибораи ёдшуда на ба маънои дарду ранҷу ғуссаву ғаму сӯзу гудоз, балки ба маънии роъату шодмониву осоишу фараъ ба кор бурда шудааст. Њамчунин, дар байте, ки шоъид меорем, Камол ибораи «доғи љонгудоз»-ро низ ба кор гирифтааст, ки зидмаънои «доғи дилнавоз» мебошад:

Гар ишкӣ ту доғи љонгудоз аст,

Сад шукр, ки доғи дилнавоз аст (2, 218).

Шоъкории эълудии Камоли Хуљандӣ талдид ва истифодаи забони форсии тољикӣ, ба хусус, лаълаи мардуми Хуљанд ба њайси забони шеър ва навъҳои он чун шеъри ошиқона, иљтимоӣ ва ирфонӣ ба шумор меравад. Дарёфти таъбироту калимаҳои мураккабу хосаи шоирона, ки баъдан мавриди истиќболу истифодаи шоирони номвар гардид, бештар аз њама ба Камоли Хуљандӣ даст додааст.

Пурбориву ғановати луғавии шеъри Камоли Хуљандӣ ва њунари ӯ дар истифодаи захираи луғавии забони тољикӣ ӯро аз нигоњи илми луғатшиносӣ миёни аъли забону мантиќ мартабаи баланде додааст.

Аз чанд мисоле, ки мавриди таълил ва тафсир қарор додем, маълум мешавад, ки Камоли Хуљандӣ дар ашъори худ калимаҳои гуногунро бо чандин тобишҳои луғавию маъноӣ ба кор бурдааст. Табиист, ки тобишҳои маъноии калимаҳо дар сурате пайдо мешаванд, ки донандаи забон онҳоро дар матни навишторӣ ва гуфторӣ бо риояи мантиќ, маънои луғавӣ ва қоидаҳои сарфию наъвии забон огоҳона ва донишмандона ворид намояд. Имрӯз низ дар забони

адабиву шеваю лаълаъои мардуми тоъик, афғон ва эрон таъбиру ибораъои замони Камол, ки дар ашъораш ба кор рафта, бо ӯамон назокати аввалӣ истеъмом мешаванд ва луғатъои фаъоланд.

Пайнавишт:

1. Камоли Хуљандӣ. Девон (ибораъ аз ду ӯилд) ӯ. 1. - Душанбе: Ирфон, 1983. -560 с.; ӯ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 464 с.
2. Камоли Хуљандӣ. Девон (мураттиб ва муаллифи пешгуфтору тавзеъот С. Асадуллоев).- Душанбе: Адиб, 1995. -672с.
3. Камоли Хуљандӣ. Девон (тасъеъи Азизи Давлатободӣ). -Теърон, 1375. - 480 с.
4. Камоли Хуљандӣ. Девон (тасъеъи Аъмади Карамӣ). -Теърон, 1372. - 532 с.
5. Камоли Хуљандӣ. Девон (таъияи Эраъи Гулисурхӣ). ӯ. 1-2. - Теърон: Суруш, 1374. - 1290 с.
6. Ваъъобов Т., Бобольонова Д. Муқаддимаи лексикологияи забони тоъикии адабӣ.- Хуљанд: Ношир, 2010. – 76 с.
7. Грамматикаи забони адабии ӯзираи тоъик. ӯ.1. -Душанбе: Дониш, 1985. – 356с.
8. Шоъаъмад А. Фаръанги ашъори Камоли Хуљандӣ. - Душанбе: Пайванд, 1996. - 648 с.
9. Фаръанги забони тоъикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) (ибораъ аз ду ӯилд). ӯ.1. – М.: СЭ, 1969. - 951 с.; ӯ.2. - М.: СЭ, 1969. - 949 с.